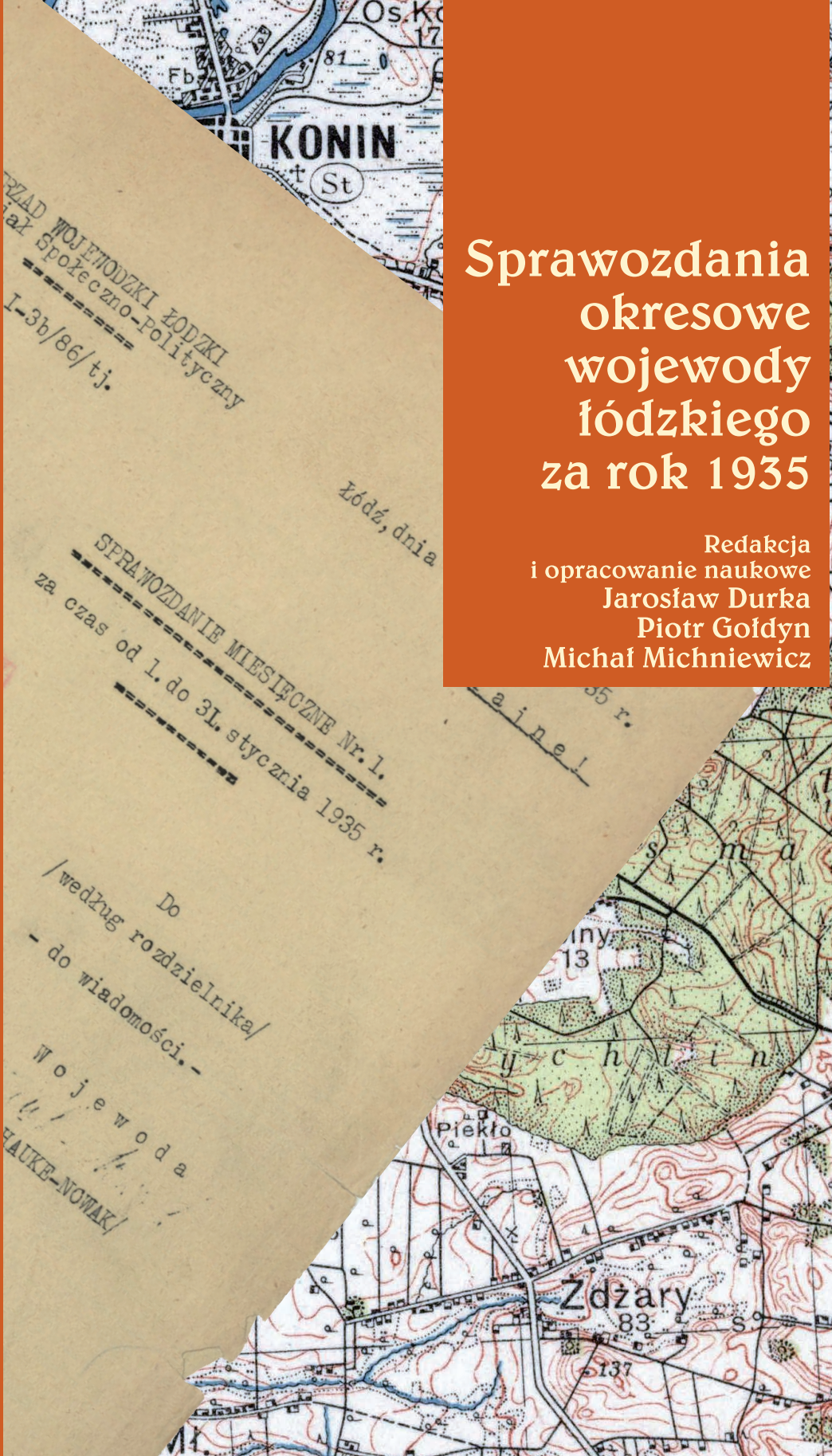

Sprawozdania okresowe wojewody łódzkiego za rok 1935

Redakcja
i opracowanie naukowe
Jarosław Durka
Piotr Gołdyn
Michał Michniewicz

Sprawozdania okresowe wojewody łódzkiego za rok 1935

Sprawozdania okresowe wojewody łódzkiego za rok 1935

Redakcja
i opracowanie naukowe
Jarosław Durka
Piotr Gołdyn
Michał Michniewicz

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Wrocław–Kraków–Kalisz 2026

Recenzja: dr hab. Henryk Lisiak, prof. WSHiU w Poznaniu

Redakcja i korekta: Izabela Cisek, Klaudia Król-Kiełbowicz

Koncepcja i koordynacja projektu: Piotr Cichoracki, Joanna Dufrat, Paweł Libera, Janusz Mierzwa

Jarosław Durka
https://orcid.org/0000-0003-2535-7842

Piotr Gołdyn
https://orcid.org/0000-0003-4382-6526

Michał Michniewicz
https://orcid.org/0000-0002-6564-200X

© Copyright by Uniwersytet Wrocławski
© Copyright by individual authors

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki" nr projektu NPRH/F/SP/0006/2024/13 kwotą 43 200 zł. Całkowita wartość projektu 2 908 533,36

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYKI

ISBN 978-83-8368-499-4 (druk)
ISBN 978-83-8368-500-7 (pdf)

Projekt okładki:
F.H.U. Mykom

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
https://akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Województwo łódzkie w latach 1919–1939 7

Część I. Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego dotyczące polskiego ruchu politycznego, ruchu zawodowego, społecznego i narodowościowego 25

Dokument 1. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 1/35 27
Dokument 2. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 2/35 71
Dokument 3. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 3/35 111
Dokument 4. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 4/35 157
Dokument 5. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 5/35 193
Dokument 6. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 6/35 241
Dokument 7. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 7/35 271
Dokument 8. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 8/35 309
Dokument 9. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 9/35 359
Dokument 10. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 10/35 391
Dokument 11. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 11/35 423
Dokument 12. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 12/35 457

Część II. Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego dotyczące ruchu wywrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa 495

Dokument 13. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 1/35 497
Dokument 14. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 2/35 523
Dokument 15. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 3/35 553
Dokument 16. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 4/35 585
Dokument 17. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 5/35 621
Dokument 18. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 6/35 653
Dokument 19. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 7/35 687
Dokument 20. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 8/35 725
Dokument 21. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 9/35 763
Dokument 22. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 10/35 789
Dokument 23. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 11/35 815
Dokument 24. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne nr 12/35 843

Część III. Sprawozdania kwartalne i półroczne wojewody łódzkiego z życia polskich stowarzyszeń i związków 867

Dokument 25. Sprawozdanie kwartalne nr 1/35 869
Dokument 26. Sprawozdanie kwartalne nr 2/35 891
Dokument 27. Sprawozdanie kwartalne nr 3/35 913
Dokument 28. Sprawozdanie półroczne sprawozdania z życia polskich związków i stowarzyszeń za okres czasu od 1.X.1935 do 31.III.1936 r. 931

Indeks osobowy 943

Indeks przedmiotowy 1039

Indeks geograficzny 1077

Wykaz srótów 1103

Bibliografia 1111

WOJEWÓDZTWO ŁÓDZKIE W LATACH 1935–1939

1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

Województwo łódzkie na administracyjnej mapie Polski pojawiło się na mocy ustawy z 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji[1]. Było jednym z pięciu wówczas utworzonych (warszawskiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego). Warto dodać, że był to zupełnie nowy twór administracyjny, wcześniej bowiem nie było takich tradycji. Utworzono je z części ziem wchodzących w skład wcześniejszych guberni funkcjonujących pod zaborem rosyjskim – kaliskiej, piotrkowskiej i warszawskiej[2]. Na stolicę wybrano Łódź, choć do tego miana pretendowały dwa inne miasta – Kalisz i Piotrków – które w okresie zaborowym były stolicami poszczególnych guberni.

Warto podkreślić, że Kalisz jako dawna stolica województwa (ważnego w okresie staropolskim) i dwukrotnie guberni rosyjskich w XIX w. początkowo nie akceptował wyboru Łodzi na stolicę nowo utworzonego województwa. O to, żeby to właśnie Łódź była stolicą nowego województwa, zadbał jej były burmistrz, a później poseł Leopold Skulski. Kaliszanie domagali się nawet wyodrębnienia kilku powiatów i utworzenia województwa kaliskiego, co więcej – część mieszkańców tego miasta oskarżała Stanisława Wojciechowskiego (nomen omen Kaliszanina z urodzenia) o włączenie Kalisza do województwa łódzkiego[3].

Łódź miała również ten problem, że w przeciwieństwie do Kalisza i Piotrkowa nie posiadała odpowiedniego budynku na ulokowanie urzędu wojewódzkiego. Za znalezienie reprezentatywnego gmachu odpowiedzialne były władze miasta. Ustalono, że najlepszym wyborem będzie hotel Bristol, który zaadaptowano na potrzeby urzędu wojewódzkiego wbrew woli właścicieli. Ostatecznie uzgodniono z nimi warunki dzierżawy. Lokalizacja ta (przy ul. Zachodniej i Zawadzkiej) od samego początku była traktowana

---

[1] Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji, „Dziennik Praw Państwa Polskiego" 1919, nr 65, poz. 395.

[2] M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995, s. 78.

[3] *Masowy protest w Kaliszu*, „Gazeta Kaliska" 1919, nr 175, s. 3; *Nieszczęśliwe miasto*, „Gazeta Kaliska" 1919, nr 176, s. 2–3.

jako tymczasowa. W 1925 r. na mocy różnych ustaleń, również z władzami państwowymi, wydzierżawiony został pałac należący do spółki prowadzonej między innymi przez Izraela Poznańskiego, u zbiegu ulic Zachodniej i Ogrodowej. W następnych latach pojawiały się koncepcje budowy nowego gmachu, ale były one oprotestowywane przez mieszkańców Łodzi. Kiedy wreszcie znaleziono odpowiednie miejsce i w 1939 r. miała się rozpocząć budowa, wybuchła wojna, która uniemożliwiła realizację tych planów[4].

Według danych z pierwszego spisu powszechnego z 30 września 1921 r. powierzchnia województwa łódzkiego liczyła sobie 19 034 km^2. Stanowiło to niespełna 5% (4,92%) całego terytorium ówczesnej Polski. Okazało się również, że tymczasowość ustawy, na mocy której powstało województwo łódzkie, okazała się dość trwała. Nowe województwo wyrosło między historycznymi krainami Polski: Wielkopolską, Mazowszem, Małopolską i Śląskiem.

Graniczyło również z trzema województwami: od zachodu z województwem poznańskim, od północy i wschodu z warszawskim, a od południa i również wschodu z województwem kieleckim. Fragment południowej granicy (także granicy powiatu wieluńskiego) stykał się bezpośrednio ze Śląskiem, który znajdował się w rękach niemieckich, w małym fragmencie województwo łódzkie było więc nadgraniczne.

Główną rzeką tegoż województwa była Warta, a ważnymi jej dopływami były Prosna (do 1938 r.) oraz Ner.

2. ADMINISTRACJA

W nowym województwie (łódzkim) znalazło się 13 powiatów: brzeziński, kaliski, kolski, koniński, łaski, łódzki, łęczycki, piotrkowski, radomszczański, słupecki, turecki i wieluński oraz miasto Łódź. Ich gęstość zaludnienia była zróżnicowana. Najwięcej mieszkańców odnotowano w powiecie łódzkim (z Łodzią) – 577 558 osób. Najmniejszym pod tym względem był powiat koniński, liczący wówczas 119 775 mieszkańców. Łącznie na terenie województwa łódzkiego zamieszkiwało w momencie jego utworzenia niespełna 2,5 mln osób (2 436 710 mieszkańców)[5].

W 1921 r. w granicach województwa łódzkiego znalazły się 42 miasta oraz 235 gmin wiejskich. Łącznie były to 8872 miejscowości. Sytuacja zmieniła się po kolejnym spisie powszechnym w 1931 r.: liczba miast zwiększyła się do 45, spadła natomiast liczba gmin wiejskich – do 232. Wzrosła też liczba

[4] K. Badziak, J. Baranowski, K. Polit, *Powstanie i główne kierunki aktywności administracji województwa łódzkiego w okresie międzywojennym*, [w:] *Województwo łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, red. K. Badziak, M. Łapa, Łódź 2009, s. 89–94.

[5] Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji, Dz. Pr. PP 1919, nr 65, poz. 395, Załącznik.

wsi i wynosiła ona wówczas 10 077. Najwięcej wiosek znajdowało się w powiecie konińskim – 1289, na drugim miejscu uplasował się powiat sieradzki, gdzie doliczono się 1058 wsi. Najmniejsza liczba wsi znajdowała się w powiecie łódzkim – zaledwie 453. W 1931 r. powierzchniowo największy był powiat koniński, który liczył 2368,2 km^2. Kolejno w tej hierarchii znajdowały się powiaty: radomszczański, wieluński, piotrkowski, sieradzki, kaliski, łaski, łęczycki, turecki, kolski, brzeziński i łódzki[6].

W wyniku pewnych zmian administracyjnych (np. w 1932 r. zlikwidowano powiat słupecki i jego terytorium włączono do powiatu konińskiego) na dzień 1 sierpnia 1934 r. województwo łódzkie składało się z 13 powiatów, 46 gmin miejskich i 230 gmin wiejskich. Funkcjonowało 46 miast[7], w tym 6 było wydzielonych z powiatów i były to: Łódź, Kalisz, Pabianice, Piotrków Trybunalski, Tomaszów Mazowiecki i Zgierz.

W interesującym nas okresie największe zmiany terytorialno-administracyjne miały miejsce w roku 1938. Wówczas na mocy ustawy z 12 czerwca 1937 r. o zmianie granic województw: poznańskiego, pomorskiego, warszawskiego i łódzkiego z terenu województwa łódzkiego wyłączone zostały cztery powiaty: kaliski, kolski, koniński i turecki. Włączono je do województwa poznańskiego[8]. W rezultacie województwo łódzkie utraciło wówczas 6317 km^2 i 625 tys. ludności.

Kolejna zmiana granic nastąpiła na mocy ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zmianie granic województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego i warszawskiego. Województwo łódzkie, kosztem województwa warszawskiego, wzbogaciło się o cztery powiaty: kutnowski, łowicki, skierniewicki i rawski. Z kolei z województwa kieleckiego do łódzkiego włączono dwa powiaty – opoczyński i konecki, przy czym wyłączono z tego dwie gminy miejskie – Skarżysko-Kamienną i Szydłowiec, a także dwie gminy wiejskie – Bilżyn i Szydłowiec[9]. Była to swoista rekompensata za wcześniejsze straty terytorialne.

Ostatecznie w 1939 r. województwo łódzkie składało się z następujących powiatów: brzeziński (15 gmin i 4 miasta), kutnowski (12 gmin i 3 miasta), łaski (18 gmin i 2 miasta), łęczycki (15 gmin i 3 miasta), łowicki (11 gmin

---

[6] B. Wachowska, *Pierwsze dwadzieścia lat województwa łódzkiego 1919–1939*, [w:] *Województwo łódzkie 1919–1969. Studia i materiały*, red. R. Rosin, Łódź 1971, s. 8.

[7] W tym roku prawa miejskie odebrano miastu Władysławów. Zob. P. Szewczyński, *Próba porównania działalności samorządu terytorialnego II i III Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie gminy Władysławów w świetle przepisów prawa*, [w:] *Samorząd terytorialny w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, red. P. Gołdyn, Konin 2005, s. 21–22.

[8] „Dziennik Ustaw" 1937, nr 46, poz. 350.

[9] Dz.U. 1938, nr 27, poz. 240.

i 2 miasta), łódzki (16 gmin i 4 miasta), piotrkowski (21 gmin i 3 miasta), radomszczański (25 gmin i 2 miasta), rawski (14 gmin i 3 miasta), sieradzki (19 gmin i 5 miast), skierniewicki (8 gmin i 1 miasto) i wieluński (25 gmin i 3 miasta). Taki stan rzeczy utrzymał się do wybuchu II wojny światowej[10].

W całej II Rzeczypospolitej województwem łódzkim „zarządzało" w sumie siedmiu wojewodów plus dwie osoby, które pełniły obowiązki wojewodów. Pierwszy na tym urzędzie był Antoni Kamieński, który pełnił tę funkcję w latach 1919–1922. W interesującym nas okresie województwo łódzkie miało dwóch wojewodów: Aleksandra Haukego-Nowaka i Henryka Józewskiego. Pierwszy z nich piastował urząd w latach 1933–1938 i decyzją władz państwowych został wysłany do Łucka, gdzie objął obowiązki wojewody wołyńskiego. Jego miejsce zajął w 1938 r. Józewski, odwołany właśnie z Łucka. Nastąpiła zatem zamiana wojewodów, która była wynikiem skomplikowanej sytuacji społeczno-politycznej na Wołyniu.

Aleksander Hauke-Nowak urodził się w Warszawie 24 lutego 1896 r. Studiował na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W tym czasie zaangażowany był również w działalność konspiracyjną, m.in. w „Zarzewiu". W czasie I wojny światowej służył w I Kompani Kadrowej, a w służbie wojskowej pozostawał do 1931 r. Następnie pracował w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. 31 stycznia 1933 r. został wojewodą łódzkim. Jak pisał Przemysław Waingertner, jako wojewoda

> starał się doprowadzić do ożywienia przemysłu włókienniczego miasta nad Łódką. Interesował się także problemami mieszkaniowymi łodzian i stanem sanitarnym miasta. Równocześnie kierował, jako prezes, lokalnymi, wojewódzkimi oddziałami Polskiego Czerwonego Krzyża i Związku Harcerstwa Polskiego. Angażował się również w działalność środowisk paramilitarnych i kombatanckich na terenie całego województwa. Jako jego włodarz, odpowiedzialny był przecież za przyszłość byłego „polskiego Manchesteru", był rzecznikiem koncepcji tak zwanej Wielkiej Łodzi – planu zakrojonej na szeroką skalę modernizacji i rozbudowy miasta[11].

13 kwietnia 1938 r. wojewodą łódzkim został Henryk Józewski. Urodził się on 6 sierpnia 1892 r. w Kijowie, tam też pobierał nauki i studiował. W latach I wojny światowej był żołnierzem Polskiej Organizacji Wojskowej. Po zakończeniu wojny stał się aktywny politycznie – piastował między innymi funkcję wiceministra spraw wewnętrznych w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej. Później działał w strukturach państwa polskiego, a 9 lipca 1928 r. został wojewodą wołyńskim i z małą przerwą piastował ten urząd do 13 kwietnia 1938 r., kiedy to został przeniesiony do Łodzi. Stanowisko

[10] M. Bandurka, *op. cit*, s. 85.

[11] P. Waingertner, *Włodarze województwa łódzkiego*, Łódź 2014, s. 56.

wojewody łódzkiego piastował do 6 września 1939 r. Był to co prawda krótki okres, ale Józewski należał do ambitnych polityków i stawiał sobie szczególnie dwa cele do realizacji. Jedną kwestią było zaradzenie problemom socjalnym robotników na terenie województwa, a drugą – sprawy ruchu politycznego na wsiach[12].

Organem wspomagającym działalność wojewody miały być rady wojewódzkie, które stanowiły quasisamorząd wojewódzki. Dla województwa łódzkiego organ taki powołano w 1920 r., jednakże pierwsze posiedzenie miało miejsce dopiero w kwietniu 1921 r. W interesującym nas okresie wojewoda Hauke-Nowak starał się zwoływać posiedzenia rady przynajmniej raz do roku. Odbyły się one 18 lipca 1935 r., 10 grudnia 1936 r., 25 maja 1937 r. i 24 marca 1938 r. Jak widać, nie były to spotkania regularne, ale faktycznie odbywały się raz do roku. Józewski zwołał spotkania rady dwukrotnie – 26 stycznia 1939 r. i 24 lutego 1939 r. Dalsze działania tego organu zostały przerwane przez wybuch II wojny światowej[13].

3. ŻYCIE POLITYCZNE

Polityczne oblicze województwa łódzkiego z jednej strony było niezwykle różnorodne, z drugiej – równie skomplikowane. W zasadzie można powiedzieć, że nie było chyba żadnej z większych partii, która by nie działała na terenie tegoż województwa.

Tworzenie środowiska piłsudczykowskiego, sanacyjnego rozpoczęło się już w 1926 r. od powołania do życia Związku Naprawy Rzeczypospolitej. Na czele struktur wojewódzkich stanął komendant Związku Strzeleckiego Hipolit Piątkowski. Budowanie struktur na terenie województwa początkowo szło dość opornie. W kolejnych okresach tworzyły się inne ugrupowania sprzyjające obozowi sanacyjnemu, które w konsekwencji stały się częścią BBWR, którego szefem w województwie łódzkim w 1928 r. był Radzisław Wodziński[14].

Spadkobiercą BBWR w pewnym sensie był Obóz Zjednoczenia Narodowego. W interesującym nas okresie szczególna uwaga była skupiona na pogłębieniu pracy wewnętrzno-organizacyjnej. Według danych z 1938 r. problemem był brak programu, co z jednej strony wywoływało niezadowolenie działaczy na terenie województwa łódzkiego, a z drugiej – powodowało dla nich kłopoty organizacyjne. Nie było też jedności w zakresie działania tej organizacji. W sprawozdaniach wojewody zaznaczono, że w Łęczycy na przykład

[12] Ibidem, s. 61.

[13] M. Nartonowicz-Kot, *Samorząd gminny i powiatowy w okresie międzywojennym na przykładzie województwa łódzkiego*, [w:] *Województwo łódzkie 1919–2009…*, s. 120–123.

[14] J. Kubiak, *Powstanie obozu sanacyjnego w województwie łódzkim w latach 1926–1928*, „Rocznik Łódzki" 2013, t. 60, s. 76, 86.

działalność OZN jest tożsama z kierunkami aktywności SN i idzie w stronę „odżydzania" handlu i rzemiosła[15].

Na terenie województwa łódzkiego swoje agendy miało również Stronnictwo Ludowe. Rok 1937 i początek 1938 r. upłynął na przygotowaniach do kongresu partii, który w ocenie władz nie przyniósł jakiegoś ożywienia działalności tego ugrupowania politycznego. To ożywienie było widoczne w niektórych powiatach, na przykład w kaliskim, gdzie rozpoczęto organizowanie na wsiach spółdzielni. Mocno aktywne było w okresie wyborów: SL zbojkotowało wybory parlamentarne w 1938 r., ale podjęło poważne przygotowania do wyborów samorządowych. Na terenie województwa łódzkiego ludowcy prowadzili działalność agitacyjną systemem „domokrążnym" – objeżdżali poszczególne wsie i gromady, tłumacząc chłopom, jak mają głosować i na kogo. Urządzano również kursy samorządowe[16].

Swoją aktywność przejawiała również PPS, ale jak w przypadku innych ugrupowań, szczególne jej nasilenie pojawiało się w okresach przedwyborczych. We wcześniejszych okresach z tą aktywnością było różnie. W marcu na terenie województwa nastąpiło pewne spowolnienie tempa działalności partii. Skupiała się ona przede wszystkim na przygotowaniach do organizacji obchodów pierwszomajowych, a także akcji protestacyjnej w związku z projektem rządowym zmian w ordynacji wyborczej w sześciu miastach w Polsce. Z kolei ożywienie nastąpiło we wrześniu 1938 r., na co wpływ miały cztery czynniki: a) zbliżające się wybory samorządowe, b) rozwiązanie parlamentu, c) miesiąc propagandowy młodzieży socjalistycznej i d) miesiąc propagandy prasy socjalistycznej[17].

Stronnictwo Narodowe[18] również było aktywne sinusoidalnie w interesującym nas czasie. Pierwszymi objawami były bojkotowanie handlu i przemysłu żydowskiego. W sierpniu 1938 r. aktywność wzrosła ze względu na obchody Cudu na Wisłą i zbliżające się wybory, aczkolwiek w ocenie władz wojewódzkich działalność organizacyjna w tym czasie była słaba. Wcześniej zakładano koła w poszczególnych powiatach, odnotowano powstanie takich w maju w powiatach brzezińskim i piotrkowskim. Trzykrotnie próbowano założyć koła SN w powiecie radomszczańskim, ale bez pozytywnych skutków[19].

Uprzemysłowienie centralnej części województwa łódzkiego i samej Łodzi było podatnym gruntem do działalności partii komunistycznych.

---

[15] *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego. Rok 1938*, cz. 1: *Legalny ruch polityczny i narodowościowy*, oprac. J. Walicki et al., Łódź 2012, s. 2.

[16] Ibidem, s. 303–304.

[17] Ibidem, s. 98, 249.

[18] Na temat ruchu narodowego w Łódzkiem powstała obszerna monografia: K.W. Mucha, *Obóz narodowy w Łódzkiem w latach 1926–1939*, Łódź 2009.

[19] *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego. Rok 1938…*, s. 167.

Szczególnie aktywna stała się już w 1919 r. Komunistyczna Partia Polski. W okresie nas interesującym centrum jej działalności stanowiła Łódź, gdzie też działały władze partyjne całych struktur wojewódzkich. Rozległość terenu oraz jego zróżnicowanie społeczne i narodowościowe sprawiły, że działalność KPP była intensywniejsza w Łodzi i regionie łódzkim. Próbowano temu zaradzić, tworząc między innymi okręg kaliski, który miał oddziaływać na zachodnią część województwa, a więc powiaty kaliski, turecki, sieradzki i wieluński. Okręg ten jednakże nie przetrwał próby czasu i dość szybko zniknął z politycznej mapy województwa[20].

Z innych partii działających na terenie województwa łódzkiego, choć bardziej w samej Łodzi, wymienić trzeba ONR – Polski Front Falanga. Jego aktywność przejawiała się przede wszystkim w stolicy województwa. W sierpniu 1938 r. pisano:

> Działalność „Falangi" w Łodzi nie wyszła poza ramy organizacyjne. Urządzono kilka zebrań wewnętrznych przy frekwencji od 30 do 40 osób, na których poruszono wyłącznie sprawy ideologiczno-organizacyjne. […] Sprawy wyborów samorządowych w Łodzi omawiane były dość luźno, niektórzy jednak działacze „Falangi" noszą się z zamiarem pójścia do wyborów z własną listą. […] Ekspansja „Falangi" poza Łódź nie dała dotychczas rezultatu, z tego powodu usunięto ze stanowiska kierownika tzw. wydziału terytorialnego […][21].

Nielicznie reprezentowane było również Stronnictwo Pracy. W niektórych miesiącach w sprawozdaniach wojewody za 1938 r. w ogóle nie pojawiają się żadne informacje na temat aktywności tej partii. Aktywizacja nastąpiła w okresie jesiennym 1938 r. w związku ze zbliżającymi się wyborami do parlamentu i samorządów. Na terenie Łodzi działania te ograniczyły się jednak do powołania komitetu wyborczego i przygotowania list kandydatów, ale tylko w okręgach obejmujących miasto, tak więc można przypuszczać, że na terenie województwa aktywność tej partii była bardzo znikoma lub nie było struktur terenowych[22].

W interesującym nas okresie odnotowano również nieznaczną aktywność pomniejszych partii. W kwietniu 1938 r. w Pabianicach Partia Narodowych Socjalistów urządziła zebranie, na które przybyło 80 osób. Z kolei w Łęczycy Polska Partia Socjalistyczna dawna Frakcja Rewolucyjna również zorganizowała zebranie przy frekwencji 64 osób[23].

Z danych zebranych przez władze wojewódzkie wynika, że najliczniejszymi ugrupowaniami politycznymi na terenie województwa łódzkiego

[20] B. Wachowska, *op. cit.*, s. 48–49.
[21] *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego. Rok 1938…*, s. 237.
[22] Ibidem, s. 283.
[23] Ibidem, s. 141.

były: Obóz Zjednoczenia Narodowego, Polska Partia Socjalistyczna i Stronnictwo Narodowe. Pokazuje to na przykład frekwencja na różnego rodzaju spotkaniach i wiecach organizowanych przez te partie, która wahała się od ok. 2400 (OZN) do ok. 4700 (PPS)[24].

Na terenie województwa łódzkiego w interesującym nas okresie aktywne były również partie związane z mniejszościami narodowymi – żydowską i niemiecką. W przypadku tej pierwszej mniejszości aktywne były dwa ugrupowania: Bund i Syjoniści. Nierówną działalność prowadzili członkowie partii Poalej Syjon. Na przykład 31 lipca 1938 r. w Zelowie zorganizowali spotkanie, na którym dyskusja toczyła się wokół Palestyny. W jej trakcie krytykowano Syjonistów Rewizjonistów[25].

Z kolei jeśli chodzi o Niemców, to szczególnie pod koniec interesującego nas okresu działalność poszczególnych partii bardzo się ożywiła. Tak było na przykład w październiku 1938 r. przy okazji przejęcia Sudetów przez Rzeszę Niemiecką. Na terenie województwa łódzkiego działały takie ugrupowania partyjne mniejszości niemieckiej: Deutscher Volksverband, Jugendeutsche Partei, Vereinigung der Deutschen in Polen, Deutsche Sozialistische Arbeitspartei. Dla przykładu według danych z października 1938 r. w niektórych miasta województwa łódzkiego DV była partią dość liczną, czego dowodem może być na przykład udział ok. 400 osób w spotkaniu w Aleksandrowie Łódzkim. Warto dodać, że w czasie tych październikowych spotkań dyskutowano kwestię zjednoczenia Niemców w ramach DV, a także kwestie związane ze szkolnictwem i zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi.

Trzeba zauważyć, że dwie największe partie niemieckie raczej ze sobą rywalizowały, niż dążyły do współpracy, choć przez pewien czas pojawił się wątek zjednoczenia obu partii, co miało służyć zjednoczeniu Niemców zarówno na terenie województwa łódzkiego, jak i całej Polski.

4. ŻYCIE SPOŁECZNE

O bezpieczeństwo mieszkańców województwa łódzkiego dbała Policja Państwowa. Zgodnie z obowiązującymi przepisami województwa podzielone były na okręgi, a łódzki oznaczony został numerem drugim. Według danych z 1923 r. w okręgu łódzkim służyło 49 wyższych funkcjonariuszy, 1878 niższych (umundurowanych) i 77 niższych (nieumundurowanych). Funkcjonowało wówczas 159 posterunków[26].

---

[24] Ibidem, s. 256–257.

[25] Ibidem, s. 219.

[26] M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997, s. 49, 63, 68. Więcej: P. Zawilski, *Powstanie i organizacja Policji Państwowej w województwie łódzkim 1919–1939*, „Rocznik Łódzki" 1994, t. 41, s. 89–105.

Sądownictwo oparte było na przepisach obowiązujących na terenie całej Polski. Wiadomo, że na początku lat 30. w województwie łódzkim ograniczono liczbę sędziów śledczych. Najpierw ustanowiono ich dziewięciu, a następnie ich liczba spadła do siedmiu. Część sądów grodzkich podlegała jurysdykcji Sądu Okręgowego w Łodzi, tak było np. z Sądem Grodzkim w Kutnie, który od 1934 r. podlegał takiej właśnie jurysdykcji[27].

W okresie międzywojennym Łódź była siedzibą Dowództwa Okręgu Korpusu nr IV Wojska Polskiego. Było to w latach 1921–1939. Choć niestety teren DOK nie do końca pokrywał się z terytorium województwa łódzkiego – pod jurysdykcją tegoż okręgu były tylko powiaty brzeziński, łaski, łęczycki, łódzki, piotrkowski, radomszczański, sieradzki i wieluński. Były też powiaty kutnowski i skierniewicki, ale one w strukturach województwa znalazły się dopiero w 1939 r. Powiaty wschodnie: kaliski, kolski, koniński, słupecki (do 1932 r.) i turecki podlegały DOK w Poznaniu[28].

Województwo łódzkie było również różnorodne pod względem narodowościowym. Według spisu powszechnego z 1921 r. liczba Polaków zamieszkujących na terenie województwa łódzkiego sięgała 1 877 629 osób, co stanowiło ok. 83%. Drugą co do liczebności nacją byli Żydzi, których w spisie wykazano 270 437 – ok. 12%. Niemcy stanowili ok. 4,5% (103 484 osoby)[29]. Na resztę składały się inne narodowości, w tym przede wszystkim Ukraińcy, których sporo zostało w powiecie kaliskim i konińskim – byli to żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, internowani w obozach w Szczypiornie i Strzałkowie. W czasie spisu powszechnego z 1931 r. okazało się, że liczba mieszkańców województwa łódzkiego wzrosła zaledwie o ok. 100 tys.

Szacunkowe dane z 1937 r. pokazywały, że na terenie województwa łódzkiego mieszkali Polacy, Żydzi, Rusini (Ukraińcy), Białorusini, Niemcy, Rosjanie, Litwini, ale także Czesi[30]. Ci ostatni przeważali w powiecie łaskim, gdzie w 1939 r. mieszkało ich nieco ponad 4500 i zdecydowana większość z nich mówiła w języku czeskim. W samej Łodzi mieszkało niespełna 350 Czechów. W Zelowie wg danych z 1930 r. mieszkało 3833 Czechów. W zasadzie wszyscy byli wyznania protestanckiego – a przede wszystkim kalwińskiego (ewangelicko-reformowanego)[31].

---

[27] J. Machut-Kowalczyk, *Początki łódzkiego sądownictwa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2014, t. 17, s. 167.

[28] W. Jarno, *Terytorialne władze wojskowe szczebla okręgowego na ziemi łódzkiej w latach 1918–1946*, [w:] *Województwo łódzkie 1919–2009…*, s. 174.

[29] A. Rzepkowski, *Ludność województwa łódzkiego w świetle pierwszego i drugiego spisu powszechnego II Rzeczypospolitej (30 IX 1921 i 9 XII 1931)*, [w:] *Województwo łódzkie 1919–2009…*, s. 201.

[30] A. Rzepkowski, *Struktura województwa łódzkiego w II Rzeczypospolitej*, Łódź 2016, s. 211–212.

[31] Z. Tobjański, *Czesi w Polsce*, Kraków 1994, s. 156, 167.

BIBLIOGRAFIA SELEKTYWNA

DOTYCZĄCA WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO W LATACH 1935–1939

Dokumenty opublikowane

Lista adwokatów Okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie (Okrąg Izby Adwokackiej Warszawskiej) na dzień 15 grudnia 1938 r., Warszawa 1938.

Sprawozdanie Rady Adwokackiej w Warszawie za rok 1935–1936, Warszawa 1936.

Opracowania wydane do 1939 roku

Księga adresowa miasta Łodzi i Województwa Łódzkiego z informatorami. Rocznik 1937–1939, Łódź [brak daty wydania].

Malański Jan, *Pracownicze związki zawodowe w Polsce*, Warszawa 1934.

Rocznik polityczny i gospodarczy, Warszawa 1935.

Monografie dotyczące województwa łódzkiego

Badziak Kazimierz, Łapa Małgorzata (red.), *Województwo łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, Łodź 2009.

Bandurka Mieczysław, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974.

Kuprianis Artur, Ślązak Ewelina (red.), *Rok 1939 w Łodzi i w województwie łódzkim. Losy ludności cywilnej*, Łódź–Warszawa 2020.

Liszewski Stanisław (red.), *Zarys monografii województwa łódzkiego. Funkcja regionalna Łodzi i jej rola w kształtowaniu województwa*, Łódź 2001.

Mortimer-Szymczak Halina (red.), *Województwo miejskie łódzkie. Monografia. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, Łódź 1981.

Rosin Ryszard (red.), *Województwo łódzkie 1919–1969. Studia i materiały*, Łódź 1971.

Waingertner Przemysław, *Włodarze województwa łódzkiego*, Łódź 2014.

Walicki J. (red.), *Sprawozdania wojewody łódzkiego. Rok 1938*, cz. 1: *Legalny ruch polityczny i narodowościowy*, Łódź 2014.

Walicki J. (red.), *Sprawozdania wojewody łódzkiego. Rok 1938*, cz. 2: *Stan bezpieczeństwa, ruch zawodowy i wywrotowy*, Łódź 2014.

Walicki J. (red.), *Sprawozdania wojewody łódzkiego. Rok 1939*, cz. 1: *Legalny ruch polityczny i narodowościowy*, Łódź 2012.

Walicki J. (red.), *Sprawozdania wojewody łódzkiego. Rok 1939*, cz. 2: *Stan bezpieczeństwa, ruch zawodowy i wywrotowy*, Łódź 2014.

Monografie mniejszości narodowych, grup społecznych, organizacji społecznych i partii politycznych w województwie

Badziak Kazimierz, Walicki Jacek, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2002.
Baranowski Krzysztof, *Inteligencja łódzka w latach II Rzeczypospolitej*, Łódź 1996.
Dziuda Karol, *Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w Łodzi w latach 1930–1935*, Bełchatów 2010.
Gliński Waldemar, Różański Mieczysław, *Archidiecezja łódzka. Zarys dziejów*, t. 1: *1920–1945*, Łódź 2021.
Gliński Waldemar, Ślązak Ewelina, *Archidiecezja łódzka w latach 1920–2020. W rocznicę powstania*, Łódź–Warszawa 2023.
Gołdyn Piotr, *Ochotnicze straże pożarne powiatu konińskiego w latach 1921–1939. Studium historyczne na podstawie „Głosu Konińskiego"*, Kalisz 2021.
Jurek Krzysztof, *Lilijka i łódka. Historia harcerstwa łódzkiego do 1939 roku*, Łódź 2006.
Księga pamięci Zgierza spisana przez tych, którzy przeżyli, tłum. Zuzanna O'Rourke, Zgierz 2009.
Kuczyński Krzysztof A., Ratecka Barbara, *Niemcy w dziejach Łodzi do 1945 roku. Zagadnienia wybrane*, Łódź 2001.
Marszał Tadeusz, *Mniejszość niemiecka w Polsce Środkowej. Geneza, rozmieszczenie i struktura od końca XVIII w. do II wojny światowej*, Łódź 2020.
Mieczyński Grzegorz, *Stowarzyszenia społeczne w Radomsku w latach 1881–1939*, Radomsko 2008.
Mroczka Ludwik, *Łódzka organizacja Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1926*, Łódź 1971.
Mucha Krzysztof Waldemar, *Obóz narodowy w Łódzkiem w latach 1926–1939*, Łódź 2009.
Pakentreger Aleksander, *Żydzi w Kaliszu w latach 1918–1939. Problemy polityczne i społeczne*, Warszawa 1988.
Puś Wiesław, Liszewski Stanisław (red.), *Dzieje Żydów w Łodzi 1820–1944. Wybrane problemy*, Łódź 1991.
Romanowicz Tomasz, *Dzieje społeczności żydowskiej w Głownie*, Głowno 2014.
Rudnicki Robert, *Obóz narodowy w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1919–1939*, Piotrków Trybunalski 2011.
Samorząd miasta Łodzi w latach 1933–1937. Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego w Łodzi, Łódź 1938.
Samuś Paweł (red.), *Polacy, Niemcy, Żydzi w Łodzi w XIX–XX w. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, Łódź 1997.
Wachowska Barbara, *Łódzka organizacja KPP w latach 1918–1926*, Łódź 1981.
Wiernicka Violetta, *Prawosławna diecezja łódzko-poznańska*, Łódź 2022.
Wiernicka Violetta, *Prawosławni w Łodzi*, Łódź 2015.
Wiszka Emilian, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2005.

Monografie dotyczące Łodzi

Ginsbert Adam, *Łódź. Studium monograficzne*, Łódź 1962.
Rzepkowski Arkadiusz, *Ludność miasta Łodzi w latach 1918–1939*, Łódź 2008.
Stolińska-Pobralska Nella, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź 2002.

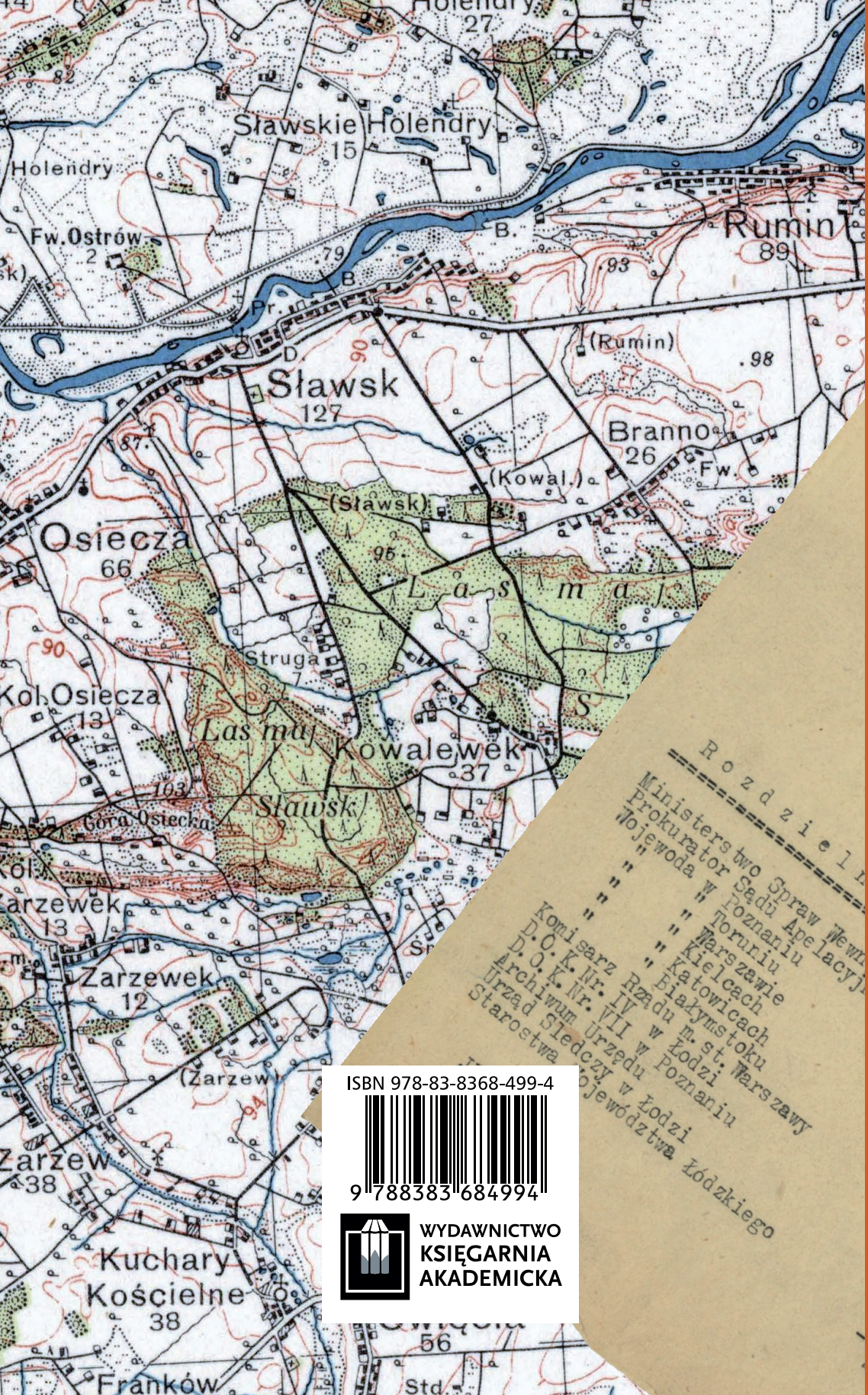

ISBN 978-83-8368-499-4

9 788383 684994

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA